

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIYLASHUVIDA OILANING O‘RNI

Xoldarova Irodaxon Valijonovna

FarDU filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PHD), dotsent

irodaxoldarova@gmail.com

Xolmatova Gulabzaxon

FarDU magistranti

gulabzazokirova@gmail.com

+998500203439

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning ijtimoiylashuvi jarayonini va bu jarayonda oilaning o‘rni haqida batafsil tahlil qiladi. Maqolada, bola hayotining dastlabki davrida oila va uning a‘zolari, ayniqsa ota-onalar, jamiyatning boshqa vakillari va virtual olam vositalarining ta’siri haqida so‘z yuritiladi. Oila, bolaning ijtimoiylashuvdagi eng muhim o‘rinni egallaydi, chunki u bolaga ijtimoiy me‘yorlar, axloqiy qadriyatlar, muloqot va turli ijtimoiy munosabatlar o‘rganilishi uchun asosiy muhitni taqdim etadi. Ota-onalarning oilaviy munosabatlari, bolalar tarbiyasidagi muhim omil sifatida, ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiylashuv, oila, bola tarbiyasi, ota-onalar, oila ahamiyati, ijtimoiy muhit, ijtimoiylashuv agentlari, mehnat jamoalari, ta’lim-tarbiya muassasalari, jamiyat va oilaviy munosabatlar, ijtimoiy me‘yorlar.

Annotation: This article analyzes in detail the process of children’s socialization and the role of the family in this process. The article talks about the influence of the family and its members, especially parents, other representatives of society and virtual world tools in the early period of a child’s life. The family occupies the most important place in the socialization of the child, because it provides the child with the basic environment for learning social norms, moral values, communication and various social relations. Parents’ family relations, as an important factor in children’s upbringing, directly affect the process of socialization.

Key words: Socialization, family, child upbringing, parents, importance of family, social environment, agents of socialization, work teams, educational institutions, society and family relations, social norms.

KIRISH

Bolalarning ijtimoiylashuviga bugungi kunda eng katta ta’sir qiluvchi agentlar: uning ota-onasi, oila a‘zolari, qarindoshlari, qo‘shnilari, ustozlari, sinfdoshlari, virtual olam vositalari

hisoblanadi. O.Brimning ma'lumotiga ko'ra ijtimoiylashuv asosan, oilada shakllanadi. Shunday qilib, dastlabki ijtimoiylashuv jarayonida aynan oila muhim ahamiyat kasb etadi.[4] Tug'ilgandan so'ng, bola o'jiz va u uchun yangi dunyoda hayotga hali to'liq tayyor emas. Va faqat ota-onalar va boshqa yaqin qarindoshlar unga birinchi marta moslashishga yordam berishadi. Shuni ta'kidlash kerakki, tug'ilgandan keyin bola nafaqat o'sadi va rivojlanadi, balki ijtimoiylashadi. Axir u atrofda ko'rgan narsalarini o'ziga singdiradi: ota-onalar bir-biri bilan qanday aloqa qilishadi, nima va qanday gapirishadi. Biroz vaqt o'tgach, kichkintoy uni ko'paytiradi. ota-onalar xotirjam bo'lsa, baland ovozda muloqot qilmang va baqirmang, chaqaloq bir xil bo'ladi. Aks holda, bolalar kayfiyatsiz, asabiy, tezkor bo'lishadi. Bu ijtimoiylashuvning o'ziga xos jihatidir. Bola jamiyatda o'zini qanday tutishi ota-onani qiziqitirsa ular bolaning yonida jamiyatning boshqa vakillariga qanday munosabatda bo'lsalar bolalar ham jamiyatning boshqa vakillariga shunday munosabatda bo'ladilar. Vaqt o'tishi bilan bolalar bog'chasida, ko'chada boshqa bolalar bilan qanday munosabatda bo'lishi ota-onaning jamiyatdagi yurish-turishiga, bolaga o'rgatayotgan tarbiyasiga bog'liq. —Ota-onalar ko'p hollarda o'smirlik davrining boshlanishi bilan yuzaga chiqadigan muammolarga to'qnash keladilar. —Menning anglashilish shakllari va ko'rinishlarining namoyon bo'lishi o'smirlik

davriga to'g'ri kelib, ularning yangi tuyg'u, istak, orzular paydo bo'lib, ko'pincha bu narsalar yakka shaxsning —kimligi, —Qandayligi, —kimga va nima uchun kerakligiga yo'naltiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Har qanday shaxs ijtimoiy muhitda yashar ekan o'sha ijtimoiy muhit uning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi va maskan vazifasini bajaruvchi bir qancha muassasalarga ega bo'ladi. Shaxs ijtimoiylashuviga ta'sir o'tkazuvchi atrof-muhitni birlamchi va ikkilamchi ijtimoiylashuv maskanlariga ajratish mumkin. Shuningdek, o'zbek muhitida mahalla va ta'lim-tarbiya muassasalari ham birlamchi ijtimoiylashuv maskani sifatida qaralishi mumkin. Ijtimoiylashuvning ikkilamchi maskanlariga esa mehnat jamoalari, OAV, turli xil jamoatchilik tashkilotlari, din kabilarni kiritish mumkin. Shuningdek, mehribonlik uylari, maxsus internatlar, harbiy bilim yurtlarida nisbatan uzoq vaqt mobaynida bolalarning tarbiyalanishini, o'sha yerning me'yorlari, qadriyat-lari va talablari ta'sirida uning dunyoqarashi shakllanishini, o'sha yerdagi ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi hisobga olinsa, bu maskanlar ham ijtimoiylashuv maskanlari sifatida tan olinishi maqsadga muvofiqdir. Oila — bu maskanning ahamiyatini anglash uchun «Qush uyasida ko'rganini qiladi» degan maqolni tahlil qilishning o'zi kifoya. Ya'ni har qanday bola o'z oilasida o'zlashtirgan tajribalaridan hayoti davomida foydalanadi va uni keyinchalik o'z farzandlariga ham o'rgatadi. Har qanday jamiyat taraqqiyoti shu jamiyatdagi sog'lom oila muhitiga bog'liqdir. Sog'lom oila muhitida sog'lom avlodlar tarbiyalanadi va kamol topadi. Ma'lumki, dunyoga kelgan go'dakning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi. Aynan shu maskan quchog'ida bola ijtimoiy muhitga moslashib, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Shular asosida ijtimoiy hayotga kirib boradi. Farzand oilada kamol topar ekan, u oila a'zolarining o'zaro munosabatlaridan doimo ibrat oladi. Shular

zaminida u boshqa kishilarning xulq-atvori, xatti-harakatlarini o‘rganib, farqlay boshlaydi va ular bilan munosabatga kirishishi, muloqotda bo‘lishining usul va shakllarini o‘rganib boradi. Aynan oila bag‘rida bola boshlang‘ich ijtimoiylashuvni oladi. Oila a‘zolarining munosabatlari misolida u boshqalar bilan muloqot qilishga o‘rganadi, xulq-atvori va munosabatlar shakllarini tushunib boradi va bu tushunchalari uning o‘smirlik va balog‘at yillarida ham saqlanib qoladi. Ota-onaning farzandini noto‘g‘ri xatti-harakatiga nisbatan reaksiyasi, ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar xarakteri, oiladagi garmoniya yoki disgarmoniya darajasi, qondosh aka-uka va opa-singillar o‘rtasidagi munosabatlar xarakteri oilada va undan tashqarida bola agressiv xulq-atvorini belgilab beruvchi hamda uning balog‘at yillarida atrofdagilar bilan quradigan munosabatlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta’sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o‘ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog‘ va salomat shaxs bo‘lib yetishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ya’ni, oila va uning soglom ma’naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o‘ziga o‘xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bolish, muomalada axloq-odob me’yorlariga bo‘ysunishga o‘rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi. Rus sotsiolog olimi A.Antonovning ta’kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday me’yortiv va axborot ta’sirlarini ko‘rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy me’yorlar, xulq andozalarini egallaydi. [2]Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam boisa, uning me’yortiv ta’siri ham shunchalik samarali boladi. Bunday oilada o‘zining qadriyatlaridan tashqari Jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va me’yorlar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o‘rgatilgan boladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha tarbiya muassasasida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki litseyda o‘qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas’uliyat bilan vijdonan bajaradigan bolib, bolalar jamiyatida hamisha o‘zining o‘rniga ega bola oladi. Bunday farzandga turli bid’atlar, bemaza chaqiriqlar, da’vatlar ta’sir etmaydi, mustaqil fikrli, pok vijdonli inson bolib yetishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam boisa, jamiyat ham mustahkam bolishini o‘zbek xalqi juda yaxshi biladi, shuning uchun ham ayniqsa, mustaqillik yillarida oila bizning Vatanimizda qadrlanib, nikoh muqaddas rishta sifatida e’zozlanib kelinmoqda. Ko‘plab olimlar va oila masalalari bo‘yicha mutaxassislarni xavotirga solgan jihat shuki, zamonaviy oila o‘zining bola shaxsini ijtimoiylashtiruvchi vazifasini yaxshi va to‘liq ado etmayapti. A.Antonovning ta’kidlashicha, zamonaviy oila oilaviy turmush tarzini shakllantira olmayotganligi sababli ham o‘zining bola tarbiyasi borasidagi ijtimoiy bilimdonligini namoyon eta olmayapti. [1]Bundan tashqari, G‘arb mamlakatlarida o‘tkazilgan tadqiqotlarda aksariyat ayollarda onalik ustanovkalarining yo‘qligi, bola tarbiyalash xohishining yo‘qligi, qo‘ydi-chiqdining bimalol amalga oshirilishi, rasman FHDY bolimlarini nikohni qayd etmay yashash (fuqarolik nikohi), ajrimlardan keyingi erkak va ayolning o‘zaro yomon munosabatlari bolalarning ijtimoiylashuviga nihoyatda salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday er-xotinlarning

farzandlari bir tomondan umuman oila institutiga va nikohga nisbatan salbiy qarashlarga ega bo‘lib, voyaga yetsalar, ikkinchi tomondan, ularning xarakterida asosan xudbinlik, agressivlik kabi salbiy sifatlar shakllanmoqda.

NATIJALAR

Demak, jamiyatda o‘z davriga munosib, sog‘lom fikrlovchi yoshlarni tarbiyalab, voyaga yetkazishning muhim omili bu rasmiy nikohda bo‘lgan er-xotinlar oilasining bahamjihatlikda yashashlaridir. Shaxs ijtimoiylashuvi muammosining milliy asoslari o‘zbek psixologi, professor V. Karimova tomonidan juda chuqur tahlil etilgan bo‘lib, unga ko‘ra ijtimoiy tarbiyaning dastlabki o‘chog‘i oila bo‘lib, aynan ota-ona dastlabki ijtimoiy ko‘nikmalarni bola ongiga singdiruvchi, uning irodasini charxlovchi insonlardir. [5] Oilaviy munosabatlar bolani nafaqat shaxs sifatida o‘zligini anglash, balki o‘zini u yoki bu jins vakili sifatida idrok etish va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Bizning kuzatishlarimiz shuni isbotlaydiki, oilaning toliq bolishi, ya’ni, ota-onaning o‘zaro tinch-totuv yashashi, ular orasida me’yorli insoniy munosabatlar va soglom ma’naviy muhitning mavjudligi bolaning nafaqat jismoniy jihatdan salomatligini, balki ma’naviy va ruhiy jihatdan ham barkamol bo‘lib shakllanishiga zamin yaratadi. Bola uchun oilada ham ota, ham onaning bolishi zarurati shu bilan izohlanadiki, masalan, qiz bola onasi va uning oilada o‘zini tutishiga qarab, o‘zini ayollar jinsiga taalluqli ekanligini anglashdan tashqari, kelajakda qanday ona bolishini tasavvur qilsa, otasiga, uning onasiga bo‘lgan munosabatiga qarab, o‘zini kelajakda oila qurganda qanday oila sohibasi bo‘lishi lozimligini anglab boradi. Xuddi shunday, o‘g‘il bola onasining fazilatlarini, oiladagi tutimi va otasiga munosabatini idrok qilib borar ekan, kelajakda qanday qiz bilan turmush qurish mumkinligi, tanlaydigan qizi qanday sifatlar sohibasi bolishi lozimligini bilib borsa, otasi va uning oilada mavqeiga qarab, o‘zini erkak sifatida kelajakda tasavvur qilish bilan birgalikda turmush o‘rtog‘iga qanday munosabatda bo‘lish lozimligi to‘g‘risida bilim va tasavvurlarini orttirib boradi. Bu psixologik qonuniyat bo‘lib, shaxsning oiladagi shaxsiy va jinsiy sotsializatsiyasining yetakchi tamoyili hisoblanadi. Shu bois ham bolaning tom ma’noda yaxshi tarbiya olib, jamiyatda va oilaviy munosabatlarda munosib mavqega ega bo‘lishi uchun oila muhiti sog‘lom, barqaror, er va xotin bir-birlariga g‘amxo‘r, mehrli va sadoqatli bo‘lishlari o‘ta muhimdir. Har bir shaxs oilaning jamiyatdagi o‘rni va funksiyalarini, qadr-qimmatini anglamasdan, Vatanning ostonadan boshlanishini tushunmasdan turib, Vatan tuyg‘usini tom ma’noda his qila olmaydi. Bu ish asosan har bir o‘zbek oilasidagi tarbiya an’analari va ularni takomillashtirish, milliy qadriyatlarni turmush tarzining ajralmas bo‘lagiga aylantirish, muloqot madaniyatining sharqona ko‘rinishlari bilan zamonaviy shakllarini uyg‘unlashtirish, mehnat tarbiyasi, uning farzandlar farovon turmush kechirishining muhim tamoyili sifatida qadrlanishiga erishishi orqali amalga oshirish mumkin. Bundan tashqari, shaxsning barkamolligi har bir shaxs ongida oilaning muqaddasligi, Vatanning aslida oiladan boshlanishi, shu bois uni sevish va nikohni muqaddas bilish zarurligini, oilaning jamiyat hayotida tutgan o‘rni va funksiyalarini tushuntirish orqali ro‘y berishi inobatga olinadi. Demak, oila bolaning ijtimoiy munosabatlarga tayyor bo‘lishida muhim ahamiyat kasb etgan pedagogik muhitdir. Shu

bois ham olimlar oilaning eng muhim va dastlabki vazifalaridan ham birini tarbiyalovchi funktsiya ekanligini doimo e’tirof etadilar

MUHOKAMA

Oila shaxs tarbiyasida boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda birinchi darajali rolni bajaradi. Chunki, aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy normalar shakllanadi. Oila omili insonga butun umr davomida ta’sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy rollarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o‘z-o‘zini belgilab olishga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshishiga yordam beradi. Oilaviy munosabatlar oliy qadriyat hisoblangan bizning Respublikamizda O‘zbekistonda oilaning ijtimoiy maqomi nihoyatda balanddir va o‘z mavqe’ini hozirgacha ushlab turibdi. Biroq bu holatdagi oila inqirozi ko‘pgina oilalar, shu jumladan, o‘zbek oilalariga ham ta’sir qiladi. Ko‘p bolali o‘zbek oilalarida patriarxal tartibning saqlanishi oiladagi munosabatlarning barqarorligini ta’minlagan, chunki o‘zbek oilasida zaruriy tarbiyaviy omil va ko‘nikmalar avloddan-avlodga o‘tib keladi. Oila a’zolari sonining qisqarishi, avlodlarning uzoqlashuvi muammosining kuchayishi munosabati bilan oilaviy munosabatlarni shakllantirish masalasi borgan sari muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Oila bugungi kunda yuksak malakali psixolog, ijtimoiy pedagog, ijtimoiy ishchilar yordamiga nihoyatda muhtoj bo‘lib qolgan. Oila ikki yo‘nalishda mavjud bo‘ladi: kichik ijtimoiy guruh sifatida va ijtimoiy institut sifatida. Birinchi holatda u qarindoshlik asosida tuzilgan va birga yashash bilan birlashtirilgan hamjamiyatdir. Ikkinchisida esa insonlarning kundalik hayoti kechadigan ijtimoiy institutdir.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlarimizga xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, oila bola shakllanishiga ta’sir qiluvchi birinchi va asosiy ijtimoiy guruh hisoblanadi. Oilada ota-onalar va bolalarning tabiiy-biologik va ijtimoiy aloqalari uzviy bog‘lanib keladi. Oila mikromuhit sifatida bolaning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Oilaning vazifasi bolani asta-sekinlik bilan jamiyatga tayyorlashdir. Oilada insonga ta’lim va tarbiya beriladi, uning aqliy, ijodiy qobiliyatlarining rivoji sodir bo‘ladi. Aynan oilada bola mehnat va mustaqillikka o‘rganadi. Xo‘jalik-maishiy-oila jamiyatning asosiy va doimiy xo‘jalik negizidir. Unda oila a’zolarining jismoniy holatini bir maromda ushlab turish, kasallar va qariyalarga g‘amxo‘rlik qilish amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A.A. AXMEDOV. IJTIMOY PEDAGOGIKA/ [Matn]: o‘quv qo‘llanma / Amin Axmedov - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. - 244 b
2. Ne‘matova Flora Baxtiyorovna “Ijtimoiy pedagogika” “Fan va ta’lim” nashriyoti Buxoro-2022
3. Golovanova N.F., Boshlang‘ich sinf o‘quvchisini ijtimoiylashtirish pedagogik muammo sifatida. - SPb .: Maxsus adabiyotlar, 1997. S. 17.

4.N.D.Qosimova O‘smirlar ijtimoiylashuvida ibrat ijtimoiy psixologik xususiyatlarining ahamiyati. Diss.2010.27 b

5. Quronov M.Q. Qurboniyazova Z.Q. Ijtimoiy pedagogika. T.: 2003.

6.K.Turg‘unboyev,M.Tolipov,I.Oxunov “Ijtimoiy pedagogika asoslari” Toshkent-2008 .